

КОЦУРА Т. А.,
аспірант кафедри судових
та правоохоронних органів
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 347.97/.99(15)(477)

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ОПТИМІЗАЦІЇ СИСТЕМИ СУДОУСТРОЮ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН ТА УКРАЇНИ

У статті розглядаються деякі аспекти проблеми становлення оптимальної системи судустрою в Україні у контексті проведення конституційної реформи щодо правосуддя. Досліджується досвід окремих зарубіжних країн по запровадженню спеціалізованих судів та удосконаленню системи судів загальної юрисдикції.

Ключові слова: суд, судустрой, судова реформа, система судустрою, спеціалізовані суди, антикорупційний суд.

В статье рассматриваются некоторые аспекты проблемы становления оптимальной системы судустройства в Украине в контексте проведения конституционной реформы относительно правосудия. Исследуется опыт отдельных зарубежных стран по внедрению специализированных судов и совершенствованию системы судов общей юрисдикции.

Ключевые слова: суд, судустройство, судебная реформа, система судустройства, специализированные суды, антикоррупционный суд.

In the article some aspects of the problem of the establishment of an optimal judicial system in Ukraine in the context of constitutional reform regarding justice are analyzed. The experience of foreign countries in specialized courts introduction and improving the system of courts of general jurisdiction is examined.

Key words: court, judiciary, judicial reform, judicial system, specialized courts, anti-corruption court.

Вступ. Сьогодні Україна перебуває на шляху проведення системної конституційної реформи, що має за мету удосконалення конституційно-правового регулювання суспільних відносин у найважливіших сферах життя. Одним із ключових її напрямків стає судова реформа як така, що направлена на покращення організації та функціонування судової гілки влади, яка покликана гарантувати права і свободи людини та громадянина, законність і правопорядок, не допускати неправомірних дій держави щодо її громадян.

Обрання Україною євроінтеграційного вектора розвитку та прагнення побудувати державу, що відповідає високим демократичним стандартам, обумовлює необхідність проведення порівняльно-правових досліджень, спрямованих на запозичення кращого досвіду зарубіжних країн. Поряд із цим, висновки таких досліджень мають бути зроблені з урахуванням вітчизняного досвіду державотворення, зокрема в аспекті розвитку системи судустрою.

Дослідженням різноманітних аспектів системи судустрою в Україні та зарубіжних країнах займалися такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, Н.А. Єфремова, Л.М. Москвич, О.В. Петришин, А.О. Селіванов, М. Стефенсон, Ю.М. Тоди-

ка, та ін. Проте питання щодо можливостей використання зарубіжного досвіду у функціонуванні вітчизняної системи судоустрою залишається актуальним з огляду на судову реформу.

Постановка завдання. Метою цієї статті є дослідження досвіду зарубіжних країн у питанні оптимізації судової системи, зокрема в аспекті створення спеціалізованих судів.

Результати дослідження. Метою створення судової системи науковці визначають забезпечення доступності суду для громадян, розподіл справ між судами залежно від характеру, складності та суб'єктів, забезпечення перевірки законності та обґрунтованості судових актів через можливість оскарження судових рішень у вищестоящих інстанціях [1, с. 43]. Ці завдання вимагають від держави пошуку найбільш прийнятної для конкретного етапу розвитку держави та суспільства моделі організації судової влади, її подальшого удосконалення та оптимізації.

Попри можливе відображення національних особливостей та історичного досвіду в організації судової системи можливо виділити декілька моделей судових систем, основні з яких склались у межах двох правових сімей – англосаксонської та романо-германської. Так, для англосаксонської моделі характерна наявність єдиної системи судів, очолюваної верховним судом (хоча для федеративних країн, що належать до цієї моделі, характерна одночасна наявність і системи судів суб'єктів федерації). На відміну від першої, романо-германська модель полісистемна [2, с. 61]. Вона передбачає, що кожен спеціалізовану систему судів очолюють свої вищі органи. Цю модель запровадила і наша держава.

Загальна характеристика судової системи також передбачає визначення кількості її ланок. Найрозповсюдженішими є триланкові та чотириланкові системи, основною відмінністю яких є суд касаційної інстанції, хоча структура та ієрархія системи залишаються однаковими (суди першої, апеляційної та касаційної інстанцій). Проведення Україною судової реформи, ліквідація вищих спеціалізованих судів ознаменували перехід до триланкової системи, яку складають окружні суди (замість районних, міжрайонних, міських, районних у містах та міськрайонних судів), апеляційні суди та Верховний Суд.

Практика функціонування триланкової системи судів у зарубіжних країнах може сягати декількох століть, що свідчить про її ефективність. Так, наприклад, у Швеції поступово сформувалась система судоустрою, що складається із міжрайонних та міських судів, шести надвірних судів, які іноді також називають апеляційними, Верховного суду. Причому заснування найдавнішого надвірного суду (Sveahovrätt у Стокгольмі) датується 1614 р. [3, с. 319]. Водночас відносно нещодавно у країні сформувалась адміністративна система правосуддя. Зокрема, Верховний адміністративний суд був сформований у 1909 р., він очолює систему адміністративних судів, яка на сьогодні включає суди першої інстанції у судових округах, чотири регіональних суди та Верховний адміністративний суд. Ця практика цілком відповідає тенденції розвитку багатьох демократичних країн – наявність поряд із системою загальних судів схожої на неї по структурі системи адміністративних судів, що обумовлюється вагомою роллю адміністративної юстиції – розгляд скарг на рішення та діяльність органів державного управління та посадових осіб.

Досвід колишніх соціалістичних країн свідчить про можливість проведення як перетворень у системі судоустрою, так і наявність трансформаційних процесів у призначенні та змісті діяльності діючих судів. Такі перетворення спрямовані на побудову судової системи відповідно до принципів, характерних для правової держави, та зазначених вище моделями. Як приклад можна навести досвід Республіки Білорусь. Можливість оскарження судових рішень в апеляційному порядку (до цього передбачалась лише можливість касаційного оскарження) у країні було передбачено лише кілька років тому Концепцією судово-правової реформи, а введено у дію у Кодексі Республіки Білорусь про судострій та статус суддів (у кримінальному процесі відповідні інстанції були введені у 2016 р., а у цивільному тільки влітку 2018 р.).

До цього у Республіці Білорусь відбулись суттєві трансформації судової системи, пов'язані із ліквідацією військових судів та об'єднанням Верховного Суду та Вищого Господарського Суду відповідно до президентського декрету від 29.11.2013 № 6 «Про удоскона-

лення судової системи Республіки Білорусь» з метою «удосконалення судової системи... підвищення якості здійснення правосуддя, подальшого розвитку спеціалізації судів» [4], що позначило спільну для деяких колишніх соціалістичних країн тенденцію відмови від військової юстиції.

Такий шлях пройшла і Україна, коли Закон України «Про судоустрій і статус судів» № 2453-VI від 07.07.2010 передбачив ліквідацію військових судів, які входили до системи судів загальної юрисдикції, з 15 вересня 2010 року, що було реалізовано 14.09.2010 відповідно до указу Президента України № 900/2010 «Про ліквідацію військових апеляційних судів та військових місцевих судів». Ця реформа, втілюючи ідею демілітаризації нашої країни та маючи за мету забезпечення принципу незалежності суддів, однак, зустрічає неоднозначну оцінку, зокрема через брак аргументації прийнятого рішення та у зв'язку із суспільно-політичною ситуацією останніх років в Україні.

Зазначене стало причиною зворотної тенденції – внесення відповідних законодавчих пропозицій по утворенню військових судів (наприклад, законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус судів» (щодо відновлення у системі судів загальної юрисдикції реєстр. № 1896 від 30.01.2015; законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо утворення військових судів та окремих організаційних питань)» реєстр. № 2557 від 06.04.2015; проект Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус судів» щодо військових судів» реєстр. № 8392 від 22.05.2018). Останній із зазначених законопроектів визначає, що можливе відновлення військових судів справить вплив і на підстави для утворення чи ліквідації судів, до яких, окрім визначених на сьогодні законом «Про судоустрій і статус судів» № 1402-VIII від 02.06.2016, передбачається додати таку підставу як передислокація військ чи реорганізація Збройних Сил України [5].

У науковій літературі висловлюється пропозиція при розгляді можливості відновлення військових судів в Україні враховувати особливості мирного часу та періодів збройного конфлікту, воєнних дій. Так, зазначається, що хоча юрисдикція військових судів в Україні визначалась як загальна, а не спеціальна, вона не є звичайною юрисдикцією судів, а утворює окрему (військову) юрисдикцію. Тому пропонується законодавчо, а у разі необхідності і конституційно закріпити положення, відповідно до якого у мирний час військові суди входять до системи судів загальної юрисдикції та розглядають кримінальні провадження, адміністративні та цивільні справи, а також справи про адміністративні правопорушення у Збройних Силах України; а у випадку оголошення воєнного стану діяльність військових судів має регулюватися законом [6, с. 20].

Звертаючись до практики інших країн, неможливо зробити однозначний висновок про необхідність чи недоцільність існування військових судів та про обов'язкову їхню належність до системи судів загальної юрисдикції. Так, в Угорщині попри законодавчу можливість утворення спеціалізованих судів для розгляду окремих категорій справ, військові суди відсутні. В Італії відокремлену від судів загальної юрисдикції систему утворюють адміністративні суди та військові суди, юрисдикція останніх у мирний час розповсюджується лише на воєнні злочини, а у військовий розширюється відповідно до закону [7, с. 23]. Кримінальне переслідування здійснюється прокуратурою (італ. ministero pubblico). До спеціальних зазвичай відносяться військові суди у тоталітарних країнах, наприклад, Китаї та у Південній Кореї.

Система військових судів є і у Канаді та включає Військовий суд загальної юрисдикції, Дисциплінарний військовий суд, Постійний військовий суд, Спеціальний військовий суд загальної юрисдикції. У цих та ряді інших країн (Іспанія, Данія, Польща, Великобританія та ін.) військові суди функціонують як у мирний, так і у військовий час.

Вплив режиму воєнного стану позначається на діяльності військових судів таких країн як Німеччина, Австрія, Португалія, Швеція, Японія. У них військові суди у мирний час створюються лише при військах, які перебувають за кордоном, а кримінальні справи стосовно військовослужбовців у мирний час розглядають загальні суди. Деякі країни (Фран-

ція, Норвегія, Угорщина та ін.), відмовившись від існування окремих військових судів, запровадили спеціалізовані військові структури (палати, відділення тощо) при судах загальної юрисдикції. Наведене дає підстави зробити висновок, що наявність військових судів не є обов'язковою ознакою недемократичних режимів. Функціонування системи військових судів може стати додатковою гарантією законності та дотримання прав і свобод окремих категорій осіб як у країнах так званої молоді демократії, так і у державах із тривалим досвідом державотворення.

Конституційна заборона (наприклад, ст. 101 Основного Закону Німеччини, ст. 102 Конституції Італії) створення надзвичайних судів як характерної риси диктаторських режимів, можливість створення окремих спеціалізованих судів чи їхньої системи – спільні риси побудови системи судоустрою, характерні для багатьох країн з тривалим демократичним досвідом (хоча така практика можлива і у країнах із тоталітарним чи авторитарним режимом) та впроваджені в українську практику. Судова система України побудована за так званою «відкритою схемою», оскільки Основним Законом нашої держави створення судів належить до компетенції парламенту, а також дозволяється створення вищих спеціалізованих судів. На відміну від цієї моделі, судові системи деяких країн (наприклад, Чеської Республіки) прямо закріплені у конституції, жоден не передбачений нею суд не може бути створений [8].

Зазначеним обумовлюється необхідність звернення до зарубіжного досвіду в аспекті оптимізації системи спеціалізованих судів. Наприклад, у 1928 р. у Швеції був створений Суд з розгляду трудових конфліктів (Трудовий суд), який, на думку науковців, став «засобом досягнення соціального миру у країні» [3, с. 323]. У 1993 році як спеціальні суди були створені арбітражні комісії та арбітражні суди з трудових спорів у Китаї. Також у країні є суди у справах неповнолітніх, земельні суди, суди із трудових спорів та інші спеціалізовані суди [7, с. 43].

Конституційна реформа щодо правосуддя в Україні мала за мету «удосконалення конституційних основ правосуддя для практичної реалізації принципу верховенства права і забезпечення кожному права на справедливий судовий розгляд справи незалежним і безстороннім судом», була направлена, на «утвердження незалежності судової влади, зокрема шляхом її деполітизації, посилення відповідальності судової влади перед суспільством» [9]. Ухвалені зміни, серед іншого, передбачають утворення нового Верховного Суду шляхом ліквідації Верховного Суду України, припинення діяльності та ліквідацію вищих спеціалізованих судів із дня початку роботи Верховного Суду у новому складі, а також можливість утворення відповідно до закону вищих спеціалізованих судів, насамперед Вищого суду з питань інтелектуальної власності та Вищого антикорупційного суду, які будуть діяти як суди першої інстанції з розгляду визначених законом категорій справ.

Впроваджені у судову систему України зміни цілком відповідають позиції експертів Венеціанської комісії, які схвалили створену редакцію ч. 4 ст. 125 Конституції України («Відповідно до закону можуть діяти вищі спеціалізовані суди» [10]) як таку, що передбачає не збереження всіх спеціалізованих судів, що функціонували до проведення судової реформи, а лише можливість проведення роботи деяких із них, якщо це передбачено законом. У своєму висновку Венеціанська комісія висловила «наполегливу рекомендацію щодо скасування вищих спеціалізованих судів у процесі впровадження змін, залишаючи при цьому автономність адміністративних судів» [11].

Практика впровадження антикорупційного суду не є вітчизняним надбанням. Наприклад, у 2003 році у Словаччині був утворений Спеціалізований Суд, юрисдикція якого поширювалась на справи про корупційні злочини та організовану злочинність. 2005 року суд почав працювати, але у 2009 році його діяльність була визнана неконституційною. На думку професора Гарвардської школи права Метью К. Стівенсона, Спеціалізований Суд був відповіддю на домінування та вплив на загальні суди «місцевих еліт» та зазнав критики із боку наявних у країні судових установ переважно через розмір сплачуваної суддям цього суду винагороди [12]. Вирішальним аргументом під час розгляду питання про конституційність

Спеціалізованого суду була його схожість із надзвичайним судом, виявлення Конституційним судом Словаччини «конкретних гібридних елементів» [8].

Проте через нетривалий проміжок часу парламент Словаччини прийняв закон, яким був утворений Спеціалізований кримінальний суд, чим фактично «перезапустив» наявний Спеціалізований Суд та забезпечив майже безперервну його роботу. Водночас юрисдикція суду була розширена економічними злочинами, навмисними вбивствами, а з 2017 р. – екстремістськими злочинами.

Аналогічні спеціалізовані суди, юрисдикція яких поширюється на корупційні злочини, а також може охоплювати інші категорії справ, функціонують також у таких європейських країнах як Хорватія (у 2008 році при чотирьох окружних судах були запроваджені спеціальні департаменти для розгляду справ, розслідування по яких проводиться Управлінням з протидії корупції та організованій злочинності (Ured za suzbijanje korupcije i organiziranog kriminaliteta, USKOK) та Болгарія (у цій країні є окрема система антикорупційних судів, що включає як суди першої інстанції, так і апеляційні суди). Серед інших країн можна назвати Бангладеш, Індію, Індонезію, Філіппіни тощо.

Серед основних аргументів проти заснування подібного суду в Україні наводилась відсутність досвіду функціонування антикорупційних судів у розвинутих європейських демократіях. Дійсно, із наведеного можна зробити висновок про відсутність такої практики з огляду на більш високий рівень правової культури та правосвідомості, низький рівень корупції у більшості європейських країн. Водночас антикорупційний суд можна розглядати у контексті певного історичного етапу розвитку тієї чи іншої країни. Адже як справедливо зазначає Л.М. Москвич, найбільш важливою проблемою сучасної судової системи України є низький рівень поваги суспільства до суддів, що потребує зусиль, направлених на «соціальну реабілітацію» суддів, утвердження довіри до суддівського корпусу як до професіоналів [13, с. 281]. У цьому контексті потрібно розглядати і необхідність утворення вищих спеціалізованих судів, діяльність яких сприятиме поверненню довіри до системи судоустрою у цілому.

Висновки. Звернувшись до досвіду зарубіжних країн, можна зробити висновок про притаманність процесів удосконалення системи судоустрою як країнам, що лише стали на шлях розвитку правової державності, так і тим, що мають досвід її існування протягом декількох століть. Попри наявність спільних рис, системи судоустрою відображають національну специфіку, етап історичного розвитку країни, відповідають формі територіального устрою та обумовлюються іншими факторами. Для України спроба побудувати більш оптимальну систему судів у рамках судової реформи є кроком на шляху утвердження незалежної судової гілки влади та розбудови правової держави.

Список використаних джерел:

1. Ефремова Н.А., Климова В.О. Судоустройство: учебно-методический комплекс. Минск: Изд-во МИУ, 2008. 140 с.
2. Черкашина С.Л. Особенности зарубежного законодательства о судоустройстве. Конституционный контроль. Государственная власть и местное самоуправление. 2015. № 1. С. 59-64.
3. Могунова М.А. Государственное право Швеции. М.: Норма, 2014. 384 с.
4. О совершенствовании судебной системы Республики Беларусь. Декрет Президента Республики Беларусь от 29 ноября 2013 г. № 6. URL: <http://www.pravo.by/document/?guid=3871&p0=Pd1300006>.
5. «Про судоустрій і статус суддів» щодо військових судів: Проект Закону про внесення змін до Закону України, реєстр. № 8392 від 22.05.2018. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64070.
6. Сидоров Є., Полегенька О. Доцільність і перспективи створення в Україні військового суду. Вісник Національної академії прокуратури України. 2017 № 2. С. 17-22.

7. Судебные органы зарубежных стран. Учебное пособие / отв. ред. А.Б. Гафуров. Ташкент: Vaktria press, 2014. 259 с.

8. Жілінчик П. Створення Антикорупційного суду в Україні. Основні питання, які необхідно вирішити, та рекомендації на основі досвіду Словаччини. Програма реформування сектору юстиції «Нове правосуддя». URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/NJ_Anticorruption_Court_Report_Zilincik_Apr_2017_UKR.pdf.

9. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Пояснювальна записка до проекту Закону України № 3524 від 25.11.2015. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57209.

10. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4768>.

11. Висновок Європейської комісії за демократію через право (Венеціанська комісія) щодо запропонованих змін до Конституції України у частині правосуддя відповідно до редакції, затвердженої Конституційною комісією 4 вересня 2015 року № 803/2015. Страсбург, 26 жовтня 2015 р. URL: <https://www.slideshare.net/askreform/ss-54464174>.

12. Stephenson Matthew C. Specialized anti-corruption courts: Slovakia. U4 BRIEF July 2016 No 2. URL: <https://www.u4.no/publications/specialised-anti-corruption-courts-slovakia.pdf>.

13. Moskvych L. Regarding the systematic measures of judicial reform. Yearbook of Ukrainian law: coll. of scientific papers. № 7. P. 276–285.

ЛЕЩЕНКО О. Д.,
аспірант кафедри конституційного права
та правосуддя
економіко-правового факультету
(Одеський національний університет
імені І. І. Мечнікова)

УДК 342.2

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИРІШЕННЯ ВИБОРЧИХ СПОРІВ

Стаття присвячена дослідженню сучасних проблем конституційно-правового регулювання вирішення виборчих спорів. Автор показує, що в умовах недосконалої української демократії реалізація виборчих прав громадян наштовхується на численні перешкоди, а отже, місія суду полягає в тому, щоб мінімізувати їх вплив на виборчий процес.

Ключові слова: виборче право, вибори, виборчі спори, права людини.

Статья посвящена исследованию современных проблем конституционно-правового регулирования решения избирательных споров. Автор показывает, что в условиях несовершенной украинской демократии реализация избирательных прав граждан наталкивается на многочисленные препятствия, а значит, миссия суда состоит в том, чтобы минимизировать их влияние на избирательный процесс.

Ключевые слова: избирательное право, выборы, избирательные споры, права человека.

